

Ny forskning på psykiatriens historie i Norge

Gunvald Hermundstad

Gunvald Hermundstad har bidratt som medredaktør på dette nummeret.

Psykiatrihistorie er en tverrfaglig virksomhet som omfatter sosialhistorie (forekomst, institusjoner og praksis), kunnskapshistorie (årsaksforklaringer og behandlingsteorier) og kulturhistorie (ulike samfunns syn på sinnslidelser). Forskning på dette området er dessverre ikke spesielt velutbygd i vårt land. De vitenskapelige arbeidene skrives av engasjerte personer med eller uten universitetstilknytning, og vi savner et statlig finansiert forskningsprogram med bred institusjonell forankring. Kanskje skyldes mangelen ubehag ved tanken på å få avslørt de negative sidene, men jeg tror den triste tilstanden mest sannsynlig avspeiler den lave bevilgningen til psykisk helsevern i alminnelighet.

Hver generasjons historikere tolker fortiden på sin måte. Dette skyldes ikke bare at nye funn og fakta kommer frem, det erkjennes at vi alltid velger ut hva som er interessant ved fortiden ut fra vår egen samtid. Ser man historie som fortellingsform, sitter den med svaret som kommer sist. Historisk empati er en viktig del av faget. Det betyr at vi ikke kan legge vår egen moral til grunn for forståelsen, men se andres handlinger ut fra situasjonen de sto i og hvilke valgmuligheter de hadde. Hver periode bør oppfattes på egne premisser, og aktørene må vurderes ut fra sin historiske kontekst. Dette gjelder selvfølgelig også behandlere i psykisk helsevern.

Vi kan for oversiktens skyld dele forskning på psykiatriens historie opp i tre historiografiske retninger: Den første gruppen av forfattere kan man kalle «internalister». Denne gruppen er hovedsakelig opptatt av kunnskaputviklingen innen psykiatrien. Den pensjonerte overlege skriver en bok om foregangspersoner innen faget, ikke sjeldent med et selvbiografisk tilsnitt (Kringlen, 2001). I tekstene avspeiles en utviklingsoptimisme: Vitenskapelige fremskritt blir et bevis på at mennesket utvikler seg. Vi vil kanskje aldri bli helt perfekte, men vi er bedre enn de foregående. Asylens jubileumsbøker er skrevet ut fra dette historiesynet (Fygle 2002; Retterstøl, 1995). Sett fra dette perspektivet satte pionerene de gale fri fra innesperring, nedverdiggelse og fordommer. Gjennom å diagnostisere galskap som sykdom, opprette egnede helbredelsesanstalter og etablere psykiatri som medisinsk disiplin, ga psykiaterne sinnslidende status på linje med andre pasientgrupper.

Den andre retningen kan kalles «eksternalister». I stedet for den fremskrittorienterte velferdshistorien, ser man psykiatriens fremvekst som en utbygging av statens stadig økende innflytelse og kontroll over våre liv. Bruddet med den tradisjonelle oppfatning ble inspirert av den franske idéhistoriker Michel Foucault (1961). Foucault hevdet at når legene frigjorde psykiatriske pasienter fra fysiske lenker, innførte legens «kliniske blikk» samtidig en annen form for underordning (Schaanning, 2000). I kjølvannet oppsto en strøm av kritiske teoretikere med en samfunnsvitenskapelig bakgrunn. Makt, marginalisering og medikalisering ble gjort til kjernebegreper i analysene. Man begynte å betrakte psykiatrien som et regime- og disiplineringstiltak. I psykiatrien utøves det andre former for makt enn den som er knyttet til tvangsinnleggelse. Man påpekte videre at psykiatriens offisielle historie har utelatt eller bagatellisert mange grusomme eksperimenter og overgrep.

Psykolog Joar Tranøy (1992) dokumenterte høy dødelighet etter lobotomi i skandinavisk psykiatri, spesielt i begynnelsen på 1940-tallet. Mortaliteten var høy selv etter datidens standard og burde fått noen til å reagere, men feilbehandlingene fikk ingen konsekvenser for de legene som opererte. På noen sinnssykeasyl var bare hensynet til ro og orden på avdelingene utslagsgivende, ikke

bare medisinsk vurdering av pasientenes symptomer. Pasientenes eksekutive funksjoner ble ødelagt for alltid, noe som rammet hardt i vår individualistiske kultur (Isdahl, 1993).

Psykiatere som profesjon baserer seg på en definisjonsmakt av normalitet og avvik, skriver statsviteren Kari Ludvigsen i sin doktorgradsavhandling (1998). Det sentrale begrep hos henne er jurisdiksjon, dvs. avgrensning av et autoritetsområde. Det er på grunn av sin ledende rolle i asylutbyggingen psykiaterne fikk sin identitet og prestisje, og det er dette antikvariske systemet som fortsatt preger psykisk helsevern.

Hos kriminolog Wenche Blomberg (2002) står sosialhistorie sentralt i forklaringen. Hun viser hvordan psykiatrien som felt bygger på en gradvis utskillelse av de sinnssyke som en ny avvikskategori. Tidligere ble utagerende gale oppfattet som et lite ordensproblem, men fra 1800-tallet begynte selv det minste avvik å bli gjenstand for medisinsk diagnostikk og terapi. Målet var å helbrede mennesker og gjøre dem arbeidsdyktige, men medisineringsen virket på mange måter mot sin hensikt. Resultatet ble tvert imot intensjonen at institusjonene ble oppsamlingssteder som nærmest produserte kronikere.

Den tredje retningen kalles «relativister» fordi vi forsøker å forene ytterpunktene. Vi ser på psykiatri med et sosialkonstruksjonistisk eller idéhistorisk blikk. Begrepet diskursivitet står sentralt. Fordi teoretisk praksis former sitt objekt, gjelder det å finne den underliggende betydning i det som utsies i psykiatriske teorier, for eksempel i de forskjellige arvelighetsteoriene.

Historikeren Svein Atle Skålevåg (2003) viser hvordan det i perioden 1870–1920 skjer en serie med brudd i den psykiatriske retorikk. Gjennom en detaljert studie av pasientjournaler og rettspsykiatriske erklæringer, får forfatteren frem endringer i psykiatriens språklige konstruksjon av sitt gjenstandsfelt fra «sinnssykdom» til «sjelsvirksomhet». Parallelt endres praksis, noe som spesielt viser seg i utbyggingen av rettspsykiatrien, et felt Skålevåg nå arbeider videre med.

Litteraturforskeren Petter Aaslestad (1997) har undersøkt de narrative mekanismene i drøyt 150 psykiatriske journaler. Forfatteren avdekket en underliggende virkelighetsforståelse som ikke er formulert eksplisitt, en «sunn fornuft» som stengte for dialog med pasientene. Pasientenes utsagn ble nesten aldri referert direkte, men ble ironisert over. Journalføringen vitner om en innebygd angst hos behandlerne for å miste kontroll over den hierarkiske orden på asylet.

I min egen bok *Psykiatriens historie* kombinerer jeg oversiktshistorier med sykehistorier (Hermundstad, 1999). Det er viktig med fortellerstemmer som på en nyansert måte ser psykiatri nedenfra-og-opp, ikke bare ovenfra-og-ned. Grunnleggende forutsetninger (*doxa*) for psykiatrisk diagnostikk, etiologi og behandling blir her problematisert. Jeg viser hvordan de positivistiske ambisjonene hos legene resulterte i en serie feilslåtte behandlingsmetoder, hvor pasienter ble brukt som forsøkspersoner i psykiaternes faglige kamp for å annektere hele feltet. Tror man virkelig på myten om at den vitenskapelige psykiatri forvalter de eneste fornuftige tiltak, er det mye man kan tillate seg i et lukket og autoritært system.

Historisk sett er psykiatri som fag knyttet sammen med utbyggingene av asylene på 1800-tallet. Det var på asylene at leger kunne utdanne seg til psykiatere og det var her den grunnleggende forskningen foregikk. De fleste psykiatriske diagnoser stammer fra denne tiden. I 1855 ble Gaustad åpnet som vårt første asyl. I dette nummeret av Tidsskriftet vil vi markere 150-års jubileet med noen artikler om tankene bak etableringen av både dette «Helbredelsesasylet» og andre asyler i Europa. I tillegg vil vi bringe noen stemmer som forteller om deres erfaringer på det kliniske felt.

Referanser

Blomberg, W. (2002). *Galskapens hus. Internering og utskilling i Norge 1550–1850*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Foucault, M. (1961/1973). *Galskapens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Fygle, S. (2002). *Marmor og menneskeskjebner*. Bodø: Nordlandssykehuset Bodø Psykiatri.
- Hermundstad, G. (1999). *Psykiatriens historie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Isdahl, P. J. (1993). *Grepet om hjernen*. Fra lobotomiens historie. Oslo: Aschehoug.
- Kringlen, E. (2001). *Psykiatriens samtidshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ludvigsen, K. (1998). *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen 1820–1920*. Doktorgradsavhandling. Rapport nr. 63. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Retterstøl, N. (1995). *Gaustad sykehus 140 år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schaanning, E. (2000). *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør*. Bd I & II. Doktorgradsavhandling. Oslo: Unipub forlag.
- Skålevåg, S. A. (2003). *Fra normalitetens historie. Sinnssykdom 1870–1920*. Doktorgradsavhandling. Rapport nr. 10. Rokkansenteret. Universitetet i Bergen.
- Tranøy, R. (1992). *Lobotomi i skandinavisk psykiatri*. KS-serien nr. 1. Institutt for kriminolog og strafferett. Universitetet i Oslo.
- Aaslestad, P. (1997). *Pasienten som tekst. Fortellerrollen i psykiatriske journaler. Gaustad 1890–1990*. Oslo: Tano Aschehoug.